

RIVOJLANISHIDA NUQSONI BOR BO'LGAN BOLALAR DIAGNOSTIKASI

Ataxodjayeva E'zoza Hamidullayevna

Alfraganus Universiteti Defektologiya yo'nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada rivojlanishida nuqsoni bor bo'lgan bolalarni diagnostika qilishning ilmiy-nazariy va amaliy jihatlari tahlil etiladi. Bolalar rivojlanishidagi og'ishlar, ularning kognitiv, nutqiy, emotsional va ijtimoiy holatini erta aniqlashning diagnostik ahamiyati yoritilgan. Diagnostika jarayonida qo'llaniladigan zamonaviy metodologik yondashuvlar - kompleks, tizimli, shaxsga yo'naltirilgan, neyropsixologik va funksional baholash tamoyillari asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik-psixologik, tibbiy va logopedik diagnostika turlari, ularning o'zaro integratsiyasi hamda natijalardan individual rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqishda foydalanishning ahamiyati ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: rivojlanishida nuqsoni bor bolalar; diagnostika; neyropsixologik yondashuv; pedagogik diagnostika; psixodiagnostika; erta aniqlash; metodologik asoslar; korreksion pedagogika; logopedik baholash; kompleks tahlil.

Annotation: This article analyzes the scientific, theoretical and practical aspects of diagnosing children with developmental disabilities. The diagnostic importance of early detection of deviations in the development of children, their cognitive, speech, emotional and social status is highlighted. Modern methodological approaches used in the diagnostic process are analyzed based on the principles of complex, systematic, person-oriented, neuropsychological and functional assessment. Also, the types of pedagogical-psychological, medical and speech therapy diagnostics, their mutual integration and the importance of using the results in the development of individual developmental programs are shown.

Keywords: children with developmental disabilities; diagnostics; neuropsychological approach; pedagogical diagnostics; psychodiagnosics; early detection; methodological foundations; correctional pedagogy; speech therapy assessment; comprehensive analysis.

Аннотация: В статье анализируются научные, теоретические и практические аспекты диагностики детей с нарушениями развития. Отмечается диагностическая значимость раннего выявления отклонений в развитии детей, их когнитивного, речевого, эмоционального и социального статуса. Проанализированы современные методические подходы, используемые в диагностическом процессе, основанные на принципах

комплексной, системной, личностно-ориентированной, нейропсихологической и функциональной оценки. Показаны виды педагогико-психологической, медицинской и логопедической диагностики, их взаимосвязь и важность использования полученных результатов при разработке индивидуальных программ развития.

Ключевые слова: дети с нарушениями развития; диагностика; нейропсихологический подход; педагогическая диагностика; психодиагностика; раннее выявление; методические основы; коррекционная педагогика; логопедическое обследование; комплексный анализ.

Rivojlanishida nuqsoni bor bo'lgan bolalar diagnostikasi maxsus pedagogikaning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, bolaning psixofiziologik, nutqiy, hissiy-irodaviy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini chuqur o'rganish orqali individual ta'lim-tarbiyaviy yondashuvni belgilashga xizmat qiladi. Hozirgi davrda erta tashxislash, differensial diagnostika va kompleks baholash tizimi ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya va inklyuziv ta'lim amaliyotining poydevorini tashkil etmoqda. Diagnostika jarayonining to'g'ri tashkil etilishi bolaning nuqson turini, og'irlik darajasini aniqlash, korreksion-pedagogik ishlarning strategiyasini belgilash hamda o'z vaqtida psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish imkonini beradi.

Shuningdek, zamonaviy diagnostika tizimlari - neyropsixologik baholash, test texnologiyalari, axborot va raqamli diagnostika dasturlari, sensor-motor monitoring, logopedik skrining kabi yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Bu esa bolaning rivojlanishidagi og'ishlarni erta aniqlash, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va reabilitatsiya jarayonini samarali yo'lga qo'yish imkonini beradi.

Rivojlanishida nuqsoni bor bolalar diagnostikasi maxsus psixologiya, tiflopsixologiya, surdopsixologiya, oligofrenopedagogika va logopediya fanlarining nazariy asoslariga tayangan holda shakllangan. L. S. Vygotskiy, A. R. Luriya, S. L. Rubinshteyn, R. E. Levina, L. V. Zankov kabi olimlar nuqsonli rivojlanishning psixologik-pedagogik mohiyatini tahlil qilib, diagnostikaning ilmiy asoslarini yaratganlar.

Ularning ta'kidlashicha, rivojlanishdagi nuqson - bu organizmning muayyan funksiyalaridagi buzilish natijasida yuzaga keladigan murakkab tizimli og'ish bo'lib, u shaxsning butun psixik faoliyatiga ta'sir qiladi. Diagnostika jarayonida faqatgina tibbiy holat emas, balki bolaning shaxsiy tajribasi, ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri, kommunikativ imkoniyatlari ham inobatga olinadi. Shu jihatdan, rivojlanish diagnostikasi integrativ va kompleks yondashuvni talab etadi.

Rivojlanishida nuqsoni bor bo'lgan bolalar diagnostikasi murakkab, ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u bolaning psixik, jismoniy, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishini har tomonlama o'rganishni talab etadi. Diagnostika jarayonining asosiy maqsadi - bolaning rivojlanishidagi nuqsonning tabiati, darajasi va mexanizmini aniqlash hamda unga mos korreksion-pedagogik yondashuvni belgilashdan iborat. Shu bois, diagnostika turli yo'nalishlar va metodik asoslar majmuasida amalga oshiriladi.

Tibbiy diagnostika bolaning markaziy asab tizimi, sezgi organlari, somatik holati, genetik omillar va nevrologik ko'rsatkichlarini aniqlashga qaratilgan. Bu yo'nalishda shifokorlar tomonidan klinik kuzatuv, laborator va instrumental tekshiruvlar, EKG, EEG, audiometriya, oftalmologik va nevropsixologik testlar qo'llaniladi. Tibbiy diagnostika natijalari bolaning nuqsonining biologik asosini - masalan, eshitish yoki ko'rish tizimi shikastlanishi, markaziy asab tizimi faoliyatidagi buzilishlar yoki genetik sindromlar mavjudligini aniqlash imkonini beradi. Bu ma'lumotlar defektologik va psixologik tahlil bilan uzviy bog'lanadi.

Psixologik diagnostika bolaning bilish jarayonlari - idrok, diqqat, xotira, tafakkur, emotsional holat, motivatsiya va shaxsiy sifatlarini o'rganishga qaratilgan. U psixodiagnostik testlar (Raven matritsasi, Veksler shkalasi, Luriya testlari), kuzatuv, intervyu va loyiha metodlari orqali amalga oshiriladi. Bunday yondashuv bolaning ruhiy rivojlanish darajasini aniqlash, shuningdek, psixologik to'siqlarni va kognitiv sust rivojlanish belgilarini aniqlash imkonini beradi. Psixologik diagnostika bolaning ichki salohiyatini, rivojlanish zaxirasini aniqlashda muhim o'rin tutadi.

Pedagogik diagnostika bolaning bilim, ko'nikma va malakalari, o'quv faoliyatiga tayyorgarligi, muloqot va ijtimoiy faolligi darajasini o'lchashga xizmat qiladi. Ushbu diagnostika jarayonida o'qituvchi va defektologlar o'quv topshiriqlarini bajarish tezligi, mustaqillik, diqqat barqarorligi va o'rganilgan materialni eslab qolish darajasini tahlil qiladilar. Pedagogik diagnostika natijalari bolaning ta'limga moslashuv darajasi, o'qishdagi qiyinchilik sabablari va pedagogik yondashuv samaradorligini aniqlash imkonini beradi.

Bu yo'nalishda monitoring, portfoliolar, dinamik baholash, kuzatuv protokollari va adaptiv test tizimlari qo'llaniladi. Shuningdek, "Vygotskiy diagnostik printsiplari" asosida bolaning "yaqin rivojlanish zonasi" aniqlanadi, bu esa korreksion mashg'ulotlarning individual rejasini ishlab chiqishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Logopedik diagnostika nutq tizimining barcha tarkibiy qismlarini — tovush talaffuzi, fonematik eshituv, leksik zaxira, grammatik qurilish va bog'lanishli nutqni o'rganishni o'z ichiga oladi. Diagnostika davomida logoped

maxsus metodikalar (masalan, Filicheva-Chirkina metodikasi, Gvozdareva testlari) asosida bola nutqini fonetik, fonematik, leksik va sintaktik jihatdan tahlil qiladi.

Shuningdek, artikulyatsion apparatning holati, nafas olish va nutq motorikasi, ritmik talaffuz va intonatsion ifodalilik ham baholanadi. Hozirgi kunda logopedik diagnostikada multimedia test dasturlari, audio-vizual qayd tizimlari, raqamli fonematik tahlil platformalari (masalan, SmartSpeech, LogopedAI) keng qo'llanilmoqda.

Sotsial-pedagogik diagnostika yo'nalishda bolaning ijtimoiy moslashuvi, muloqot ko'nikmalari, o'z-o'zini baholash va emotsional iqlimga moslashuv darajasini aniqlaydi. Ota-onalar bilan suhbat, ijtimoiy so'rovnomalar, bola va tengdoshlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tahlil qilish orqali bolaning ijtimoiy kompetensiyasi o'rganiladi. Natijada, pedagoglar va psixologlar bolaning ijtimoiy muhitga integratsiyalashuvini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan individual reabilitatsion dasturlarni ishlab chiqadilar.

Rivojlanishida nuqsoni bor bo'lgan bolalar diagnostikasi metodologiyasi o'z mohiyatiga ko'ra kompleks, tizimli va integrativ xarakterga ega bo'lib, u bolani yaxlit psixofiziologik tizim sifatida o'rganishga qaratilgan. Diagnostika jarayonida shunchaki nuqsonni aniqlash emas, balki bolaning rivojlanish dinamikasini, individual xususiyatlarini, ijtimoiy tajribasi va kompensator imkoniyatlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, metodologiya ilmiy asosda ishlab chiqilgan konseptual yondashuvlarga tayanadi.

Tizimli yondashuv diagnostika jarayonini bola shaxsining murakkab tuzilmasi - jismoniy, aqliy, nutqiy, emotsional va ijtimoiy komponentlarining o'zaro bog'liqligi asosida tahlil qilishni talab etadi. Ushbu yondashuv asosida bola faoliyatidagi har bir og'ish bir butun tizimdagi boshqa sohalarga ham ta'sir ko'rsatishi mumkinligi e'tiborga olinadi. Masalan, eshitishdagi nuqson nutq rivojlanishiga, nutqdagi buzilish esa ijtimoiy muloqotga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun diagnostika jarayoni turli yo'nalishdagi mutaxassislar hamkorligida olib borilishi zarur. Tizimli yondashuv L.S.Vygotskiy, A.R.Luriya va B.G.Ananyevlarning ilmiy konsepsiyalarida o'z aksini topgan bo'lib, u bolaning psixik faoliyatini "faol tizim" sifatida talqin qiladi.

Kompleks yondashuv metodologiyasi rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni o'rganishda turli diagnostik vositalar va metodlarning uyg'un qo'llanilishini nazarda tutadi. Bu yondashuvda tibbiy, psixologik, pedagogik, logopedik va sotsial tahlil birgalikda olib boriladi. Kompleks yondashuv bolaning rivojlanishidagi og'ishlarni ko'p tomonlama baholash, nuqsonning asosiy sababi, ikkilamchi belgilari va ularning o'zaro aloqasini aniqlash imkonini

beradi. Shu bilan birga, bu metodologiya diagnostika natijalariga ko'ra korreksion va reabilitatsion tadbirlarni to'g'ri rejalashtirishga zamin yaratadi.

Dinamik yondashuv diagnostika jarayonini vaqt omilini inobatga olgan holda; bolaning rivojlanishidagi o'zgarishlarni bosqichma-bosqich kuzatish asosida amalga oshiradi. Bu yondashuv Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi g'oyasiga tayanadi. Bunda bolaning hozirgi rivojlanish darajasi bilan potensial imkoniyatlari o'rtasidagi farq aniqlanadi. Dinamik diagnostika statik test natijalaridan farqli ravishda, bolaning o'rganishga qobiliyati, yangi vaziyatlarga moslashuvi va qo'llab-quvvatlovchi ta'sirga qanday javob berishini aniqlashga imkon beradi. Shu yo'l bilan bola rivojlanishining istiqbollari, korreksion ishlarning samaradorlik darajasi ham baholanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv diagnostika jarayonida bolaning individual xususiyatlarini, ehtiyojlarini, emotsional holatini va motivatsion omillarini inobatga olishni nazarda tutadi. Bu yondashuv har bir bola noyob rivojlanish yo'liga ega degan g'oyaga asoslanadi. Shu sababli, diagnostika faqat nuqsonni aniqlash bilan chegaralanmasligi, balki bolaning kuchli tomonlarini, qobiliyatini, kompensator resurslarini ham ochib berishi lozim. Ushbu yondashuv korreksion-pedagogik jarayonning markaziga bolaning shaxsini qo'yadi, ya'ni diagnostika natijalari keyingi individual rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv bolaning bilish jarayonlari va psixik rivojlanishini faoliyat, o'yin, muloqot kabi faol harakatlar orqali o'rganishga qaratilgan. L. S. Vygotskiy, A. N. Leontyev va D. B. Elkoninlar tomonidan ishlab chiqilgan bu konsepsiya bolaning rivojlanishini ijtimoiy faoliyat jarayonida shakllanadigan hodisa sifatida talqin etadi. Diagnostika davomida bola faol ishtirok etadigan, amaliy harakatlar orqali o'zini namoyon qiladigan vaziyatlar yaratiladi. Bu esa mutaxassislariga bolaning tabiiy sharoitdagi xulq-atvori, fikrlash uslubi va muloqot ko'nikmalarini real baholash imkonini beradi.

Differensial diagnostika metodologiyasi nuqson turlarini aniq farqlash, ularning etiologik (sababli) va klinik xususiyatlarini aniqlashga asoslanadi. Bu yondashuv orqali, masalan, aqliy zaiflik bilan nutq rivojlanishining kechikishi, yoki eshitish nuqsoni bilan bog'liq fonetik buzilishlar orasidagi farqlar tahlil qilinadi. Differensial yondashuv korreksion-pedagogik strategiyani to'g'ri tanlash, individual dasturlarni moslashtirish va noto'g'ri tashxis qo'yish ehtimolini kamaytirishda muhim ilmiy asos hisoblanadi.

Integrativ yondashuvning asosiy mohiyati - diagnostika jarayonida turli fan sohalari o'rtasidagi uzviy aloqani ta'minlashdir. Tibbiyot, psixologiya, logopediya, defektologiya va ijtimoiy pedagogika sohalari o'rtasidagi

ma'lumotlar almashinuvi natijasida bola to'g'risida to'liq psixofiziologik profil shakllantiriladi. Bu yondashuv rivojlanishdagi nuqsonni bir tomonlama emas, balki ko'p omilli tizim sifatida talqin etadi.

Xulosa. Rivojlanishida nuqsoni bor bolalar diagnostikasi zamonaviy maxsus pedagogikaning ajralmas qismi bo'lib, bola rivojlanishidagi individual farqlarni chuqur tahlil etish, erta aralashuvni ta'minlash va inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishda muhim o'rin tutadi. Diagnostika jarayonida kompleks, tizimli va innovatsion yondashuvlarning qo'llanishi nafaqat nuqsonni aniqlash, balki bolaning salohiyatini ochish, ijtimoiy integratsiyasini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Shu bois, bugungi kunda diagnostik metodlarni modernizatsiya qilish, milliy sharoitga mos raqamli baholash platformalarini yaratish maxsus pedagogikaning dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biridir. Shunday qilib, diagnostik metodologiyaning ilmiy asoslari bolani har tomonlama, tizimli va dinamik tarzda o'rganishga xizmat qiladi. Bunda metodologik yondashuvlar bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro boyituvchi xarakterga ega. Zamonaviy maxsus pedagogika bu yondashuvlarni innovatsion texnologiyalar - raqamli diagnostika, neyropsixologik monitoring va interaktiv baholash tizimlari bilan uyg'unlashtirish orqali yanada samarali bosqichga olib chiqmoqda. Natijada diagnostika nafaqat nuqsonni aniqlovchi, balki bolaning shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantiruvchi, pedagogik strategiyani ilmiy asosda belgilovchi vosita sifatida shakllanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ахмедова, Н. (2022). Maxsus pedagogika va korreksion ta'limning zamonaviy yo'nalishlari. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
2. Турсунова, Д. (2023). Rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni erta aniqlash va korreksion yordam ko'rsatish metodikasi. "Maxsus pedagogika" ilmiy jurnali, №2, 34–45-betlar.
3. Qodirova, M. (2021). Psixodiagnostika asoslari va metodlari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
4. Karimova, S. (2024). Rivojlanishida nuqsoni bor bolalarda psixologik-pedagogik diagnostika va individual rivojlanish dasturlari. "Pedagogik innovatsiyalar" jurnali, №3, 77–85-betlar.